

Krzysztof Ratajczak*

ORCID: 0000-0002-1298-986X

Poznań, Polska

**Edukacyjne aspekty ustawodawstwa
kościelnego w Polsce
(późne średniowiecze–początek czasów nowożytnych).
Zarys zagadnienia**

Educational Aspects of Church Legislation in Poland
(Late Middle Ages–Early Modern Times).
Outline of the Problem

Abstract: The 13th century saw a significant improvement in the functioning of the parish education system in Poland, with a number of monastic schools, cathedral and collegiate schools. However, the real impulse for the transformation of education in the Polish lands came with the establishment of universities in Prague and Cracow. The 14th–16th centuries saw further transformations in the organisational structure of schools, which were partly due to external influences (Hussite wars, migration of students and professors, effects of colonisation under German law), and partly to deliberate legal measures taken by the Church and secular factors. The aim of the article is to analyse the content of various normative acts, from conciliar canons, through provincial and diocesan synodal statutes, to acts of cathedral and collegiate chapters, which changed the school reality in the lands of the Piast and Jagiellonian monarchies.

Keywords: legislation; schooling; history of education; church education.

---

* Dr hab. Krzysztof Ratajczak, prof. UAM, Zakład Historii Wychowania, Wydział Studiów Edukacyjnych, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; e-mail: tangram@amu.edu.pl.

Abstrakt: W XIII wieku nastąpiła w Polsce znacząca poprawa funkcjonowania systemu szkolnictwa parafialnego, działały dość liczne już edukacyjne zakłady zakonne, systematycznie wzrastała jakość nauczania w szkołach katedralnych i kolegiackich. Jednakże prawdziwym impulsem do przemian organizacyjnych w zakresie edukacji na ziemiach polskich stało się utworzenie uniwersytetów w Pradze i Krakowie. W okresie XIV–XVI wieku nastąpiły dalsze przemiany w strukturze organizacyjnej szkół, które wynikały po części z wpływów czynników zewnętrznych (wojny husyckie, migracje studentów i profesorów, efekty kolonizacji na prawie niemieckim), a po części ze świadomych działań na gruncie prawnym, podejmowanych przez czynniki kościelne i świeckie. Celem artykułu jest analiza treści różnych aktów normatywnych, poczynając od kanonów soborowych, poprzez statuty synodalne prowincjonalne i diecezjalne, a skończywszy na aktach kapituł katedralnych i kolegiackich, które zmieniały rzeczywistość szkolną na ziemiach monarchii Piastów i Jagiellonów.

Słowa kluczowe: ustawodawstwo; szkolnictwo; historia wychowania; edukacja kościelna.

1. Wprowadzenie

Pierwsze szkoły na ziemiach polskich pojawiły się wraz z rozbudową struktur Kościoła, początkowo w kluczowych ośrodkach państwa Piastów oraz w nielicznych jeszcze klasztorach. W XIII wieku nastąpiła w Polsce znacząca poprawa funkcjonowania systemu szkolnictwa parafialnego, istniało już wiele szkół zakonnych o różnym poziomie organizacyjnym, działały także placówki kształcenia zakładane przy katedrach biskupich i kościołach kolegiackich. Jednakże prawdziwym impulsem do przemian edukacyjnych na ziemiach polskich stało się utworzenie uniwersytetów w Pradze i Krakowie. W ciągu XIV i XV wieku wzrost liczby szkół parafialnych był jeszcze większy, co doprowadziło do sytuacji, że w początkach XVI wieku do wyjątków należała w Polsce parafia nieposiadająca odpowiedniego budynku przeznaczonego do nauczania i stosownego personelu. Mimo imponującego wzrostu liczby szkół poziom scholaryzacji nie był zbyt wysoki, nie odbiegał on jednak znacząco od sytuacji w krajach zachodnioeuropejskich. Wydaje się, że liczba osób potrafiących czytać i pisać dochodziła do 10% ludności. Naturalnie występowała tu ogromna przepaść między miastem, w którym umiejętności powyższe nie były niczym dziwnym, a wsią, gdzie o ludzi potrafiących redagować choćby najprostsze dokumenty było bardzo trudno.

Dynamiczny rozwój edukacji kościelnej (w tym dynamiczny rozwój szkolnictwa służącego wewnętrznym celom poszczególnych zgromadzeń zakonnych, np. dominikańskiego), a także powstawanie zakładów kształcenia jedynie kontrolowanych przez czynniki kościelne, a utrzymywanych przez mieszczan, wymagał wielu uregulowań prawnych. Średniowieczny Kościół wypracował stosowne regulacje, które przybrały formę prawa kanonicznego, tworzonego przez sobory powszechne, papieży, zebranego w szereg kompilacji, z których wymienić można: *Collectio Trium Partium*, *Dekret* Gracjana, *Dekrety* Grzegorza IX, *Liber sextus* Bonifacego VIII. Prawo to było następnie recypowane poprzez synody legackie, synody prowincjonalne, diecezjalne czy też zarządzenia niższej rangi. Celem poniższych rozważań jest analiza ustawodawstwa kościelnego polskiej prowincji kościelnej w zakresie edukacji, które uchwalane było i wprowadzane w życie w okresie między połową XIV wieku a początkiem czasów nowożytnych. Uwaga skupiona zostanie na statutach odnoszących się do organizacji szkolnictwa katedralnego, kolegiackiego i parafialnego, natomiast pominięte zostaną zagadnienia związane ze szkolnictwem zakonnym. Kwestia ta, z uwagi na oczywisty limit objętości artykułu, wymaga odrębnego opracowania. Poszczególne zagadnienia zostaną omówione w możliwie syntetyczny sposób, a autor niniejszego artykułu nie rości sobie prawa do pełnego ukazania podjętej problematyki.

2. Ustawodawstwo soborowe

W XIV wieku nastąpił wzrost zasięgu kultury piśmiennej, pojawiły się biblioteki¹, również prywatne, kwitła twórczość literacka. Taka atmosfera sprzyjała procesowi alfabetyzacji, zwielokrotnieniu liczby uczniów w szkołach i studentów na uniwersytetach. Jednocześnie w miastach obok istniejących kościelnych szkół parafialnych zaczęło powstawać coraz więcej placówek świeckich miejskich, które, co podkreśla się w literaturze przedmiotu, były względnie luźno związane z organizacją kościelną. Wynikało to z odmiennych potrzeb kulturalno-oświatowych mieszczan, które tylko częściowo zaspokajane były przez obowiązujący w szkołach program nauczania. Nie bez znaczenia było

---

¹ Naturalnie, śladów pierwszych bibliotek katedralnych należy szukać przed początkiem XII w., z którego to pochodzą spisy zawartości biblioteki katedry krakowskiej.

też odmienne pojmowanie wielu kwestii dotyczących np. sensu życia, różnice w mentalności mieszczaństwa, objawiające się przecież w kulturze mieszczańskiej afirmującej życie poprzez zabawę, postawę humanistyczną, co Kościół przyjmował bez szczególnego entuzjazmu, a co było przyczyną częstych konfliktów miast z władzami kościelnymi. Coraz bardziej widoczne były także zmiany w opisie rzeczy ostatecznych człowieka, a ściślej – pojawienie się nauki o czyścicu, co stanowiło bez wątpienia „ukłon” Kościoła w stronę możnych i bogatych. W sytuacji grożącej utratą przez Kościół monopolu na nauczanie należało podjąć działania zmierzające do ochrony korporacyjnego charakteru edukacji udzielanej w szkołach wyżej zorganizowanych (szczególnie zaś katedralnych) oraz do zachowania prawa czynników kościelnych do wizytowania placówek zakładanych i finansowanych przez świeckich.

W XIII i XIV wieku przy zakładaniu szkół parafialnych wiele rad miejskich zwracało się o stosowne zezwolenia do swych ordynariuszy zgodnie z uchwałami soborów laterańskich (szczególnie zaś III i IV soboru), nakładających na biskupów obowiązek zakładania szkół przy każdym kościele katedralnym, a także, o ile pozwalały na to fundusze, przy każdym kościele parafialnym. Kościół rezerwował dla siebie prawo nominowania rektorów tychże placówek; zgodę na utworzenie szkoły parafialnej wydawał biskup lub kapituła, niekiedy zaś, w sytuacji gdy prawo patronatu nad świątynią należało do zakonu, takie prawo miała kapituła zakonna. Łukasz Kurdybacha sugerował, że pochodzące przeważnie z Niemiec, Włoch, północnej Flandrii bogate mieszczaństwo wzorowało się w sferze szeroko rozumianej kultury na doświadczeniach miast swoich krajów ojczystych i zakładało szkoły parafialne jako instytucje zaspokajające potrzeby edukacyjne w zakresie przygotowania do handlu lub rzemiosła, w których to umiejętności pisania i czytania stawały się koniecznością (Kurdybacha, 1967, s. 249–250). Nie ulega wątpliwości, że istniały w Polsce szkoły parafialne podlegające wyłącznie radom miejskim oraz takie, w których na zakres oddziaływania wychowawczego i program kształcenia wpływ wywierali jednocześnie przedstawiciele władz mieszczańskich i kościelnych². Nie zdarzało się to z reguły w szkołach wiejskich, kontrolowanych niemal wyłącznie przez władze kościelne.

Duży wpływ na ustawodawczą działalność Kościoła w Polsce późnego średniowiecza wywierały akty prawa stanowionego przez sobory powszechne.

---

² Sytuacja ta niejednokrotnie prowadziła do konfliktów z władzami kościelnymi.

Spośród kwestii szkolnych podjętych przez sobór w Pizie należy odnotować postanowienia, które dyskutowano podczas sesji 43 w dniu 21 marca 1418 roku, a mianowicie odnoszące się do intelektualnych kwalifikacji kardynałów, którzy winni posiadać doktorat z teologii albo prawa kanonicznego. W przypadku osób pochodzących z rodów królewskich bądź książęcych wystarczyć miało, nieco nieprecyzyjnie określone, „odpowiednie wykształcenie” (Baron i Pietras, 2007, s. 238). Z kolei na godność biskupa obierać się powinno doktorów lub bakałarzy, którzy legitymowali się zdanymi egzaminami z teologii, prawa kanonicznego lub cywilnego (tamże, s. 240). Podjęto także decyzje w kwestii kwalifikacji osób sprawujących najwyższe godności w kapitułach katedralnych i kolegiackich. Od duchownych tych wymagano solidnego wykształcenia, potwierdzonego tytułami naukowymi (tamże, s. 242). Takie postawienie sprawy możliwe było rzecz jasna dopiero w dobie dynamicznego rozwoju życia uniwersyteckiego, zwłaszcza w pierwszych dziesięcioleciach XV wieku (Ożóg, 2009, s. 47–57).

W ustawodawstwie soboru bazylijskiego (1431–1445) zauważamy podkreślanie wagi zwoływania corocznych synodów diecezjalnych, a także regularnego odbywania synodów prowincjonalnych, podczas których miano pouczać duchownych w istotnych sprawach (Baron i Pietras, 2007, s. 320). Hierarchowie zdecydowali także o utworzeniu szkół kształcących misjonarzy oraz o ustanowieniu odpowiednich stypendiów dla uczących się (tamże, s. 346). Dalsza część analizowanego dekretu stanowiła o niedopuszczaniu Żydów do stanowisk nauczycielskich w szkołach (tamże, s. 347). W Bazylei podjęto również wątek poruszony już wcześniej w Konstancji, a mianowicie kwestię wymagań w zakresie wykształcenia stawianych kardynałom. W dekrete IV powrócono do sprawy naukowych kwalifikacji kardynałów, ograniczając, co znamienne, wymagania do posiadania przez kandydatów tytułu magistra lub licencjata po egzaminie z dziedziny prawa Bożego lub świeckiego (tamże, s. 391). Wydaje się, że była to reakcja episkopatów krajowych na bardzo wysokie wymagania odnośnie do poziomu wykształcenia kandydatów. Ich spełnienie było nie tylko czasochłonne, ale i niezwykle kosztowne. Wszystkie wątki edukacyjne pojawiły się w sesjach początkowych, późniejszą działalność soboru zdominowała bowiem problematyka unijna.

Swoistym podsumowaniem późnośredniowiecznego ustawodawstwa soborowego w sprawach szkolnictwa były kanony soboru laterańskiego V (1512–1517). Sobór nakazał mianowicie tworzenie szkół elementarnych

(parafialnych), aby uczono w nich bezpłatnie gramatyki, retoryki, prawdy wiary, śpiewów kościelnych, liturgii i modlitw. Warto zauważyć, że działania te, podjęte niemal równoległe z wystąpieniem Marcina Lutera (1517), pośrednio przygotowały grunt pod założenia kontrreformacji, sformułowane w ustawach soboru trydenckiego (1545–1563), których efektem była m.in. intensyfikacja rozbudowy szkolnictwa parafialnego oraz powstanie zakonów nauczających.

3. Ustawodawstwo synodów prowincjonalnych

Podobnie jak w okresie wcześniejszym, postanowienia soborów powszechnych, zapisy powszechnego prawa kanonicznego wprowadzane były w życie za pośrednictwem synodów prowincjonalnych, które ujmowały powszechne zasady kanoniczne w aspekcie rodzimych potrzeb. Odgrywały one w poszczególnych państwach chrześcijańskiej Europy rolę kanałów, którymi docierały nowe tendencje życia religijnego. Szczególne znaczenie dla procesu reformowania szkolnictwa kościelnego w Polsce miały statuty ogłaszane podczas synodów prowincjonalnych archidiecezji gnieźnieńskiej (Kałwa, 1939). Od XV wieku miały one charakter ogólnopolski i obejmowały swym zasięgiem prowincję lwowską oraz biskupów diecezji polskich wyjętych z organizacji metropolitalnej (Subera, 1981, s. 5nn.). Synody prowincjonalne były organem kościelnej władzy ustawodawczej w prowincji, a zwoływali je metropolici gnieźnieńscy, którzy również przewodniczyli obradom.

Wiele kwestii kluczowych dla tworzenia i organizacji nauczania podjętych zostało w Polsce w atmosferze intelektualnej wytworzonej w czasach soboru laterańskiego IV z 1214 roku, a zwłaszcza pod wpływem recepcji przyjętego wówczas kanonu 18, dotyczącego zasad fundowania nowych placówek edukacyjnych. Niezwykle istotny w tym zakresie był pontyfikat arcybiskupa Jakuba Świnki (1283–1314). Należy podkreślić, że w celu podniesienia poziomu intelektualnego kleru arcybiskup Jakub Świnka podczas przeprowadzonych synodów prowincjonalnych zobowiązał biskupów metropolii gnieźnieńskiej do dokształcania księży na specjalnych kursach. Miano na nich wyjaśniać naukę o sakramentach świętych, a także podstawowe prawdy dogmatyczne. Metropolita żądał też od kleru znajomości podstaw prawa kościelnego, a zwłaszcza treści statutów synodalnych. Wskazywane przez arcybiskupa Świnkę formy

dokształcania można chyba porównać do współczesnych szkoleń i studiów podyplomowych. Treść postanowień synodalnych Jakuba Świnki żywo korespondowała z intensywną rozbudową sieci parafialnej, liczącej u schyłku rządów arcybiskupa ok. 3 tysięcy parafii, w wielu przypadkach związanej organicznie ze szkołami parafialnymi. Masowy ich rozwój przyczyniał się do konfliktów o charakterze etnicznym, albowiem często trafiali wówczas do Polski nauczyciele nieznający języka polskiego. Pamiętne postanowienia w obronie języka polskiego w nauczaniu podjęte zostały podczas synodów w Łęczycy w 1285 i 1287 roku, a dotyczyły one właśnie wymogu posługiwania się przez pedagogów poprawną polszczyzną.

Należy też wspomnieć o synodzie arcybiskupa Janisława w Uniejowie w 1326 roku, który pozostawił po sobie stosunkowo obszerne statuty, zawierające 24 dekrety wykazujące silny wpływ *Dekretu* Gracjana oraz kanonów soboru laterańskiego IV. Już pierwszy dekret uniejowski dotyka poniekąd spraw szkolnych. Zawiera on mianowicie zakaz zadawania się z kuglarzami, trefniami i aktorami, którzy przybyli na ziemię polskie w XIII i XIV wieku z Niemiec razem z bakałarzami szkół parafialnych. Arcybiskup Janisław zalecił duchownym dogłębną naukę kościelną, wezwał do troski o liturgię i śpiew kościelny. Stosowna oprawa muzyczna liturgii wiąże się ściśle z funkcjonowaniem szkół, jako że ubogacanie śpiewem liturgii należało do jednego z podstawowych obowiązków uczniów. Dekret 18 z kolei nawiązywał do postanowień synodu łęczyckiego z 1285 roku – zabraniał nadawania cudzoziemcom beneficjów kościelnych lub ustanawiania ich nauczycielami w szkołach, jeśli nie znają biegle języka polskiego (*Synodyk Jarosława*, 1856). To bez wątpienia ważny sygnał potwierdzający znaczny udział liczebny wykształconych za granicą i władających językiem niemieckim nauczycieli szkół parafialnych, organizowanych wówczas w miastach lokowanych na prawie niemieckim. Sprawa była szczególnie delikatna i skomplikowana w diecezji wrocławskiej, wizytowanej przez Janisława w 1319 roku, w której rosły w tym okresie tendencje separatystyczne, związane ze zmianami politycznymi, ale też kulturowymi (Subera, 1969). Do końca analizowanego okresu biskupi wrocławscy brali udział w synodach prowincjonalnych i systematycznie ogłaszali w swojej diecezji ich statuty jako prawo obowiązujące.

W okresie późnego średniowiecza częstotliwość odbywania synodów prowincjonalnych była mniejsza niż w okresie wcześniejszym. Jednym z najważniejszych synodów prowincjonalnych był synod kaliski arcybiskupa Jarosława

Bogorii Skotnickiego z 1357 roku. Skotnicki (1342–1376) był biegłym kanonistą, wykształconym na Uniwersytecie Bolońskim. Należy podkreślić także doświadczenie tego hierarchy w tworzeniu aktów prawnych, miał on bowiem swój udział w pracach nad tzw. statutem wiślickim Kazimierza Wielkiego z roku 1347. Podczas synodu kaliskiego zostały wydane statuty będące kodyfikacją i równocześnie adaptacją dla potrzeb współczesnych dotychczasowego ustawodawstwa synodalnego w Polsce (*Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski* [KDW], 1879, nr 1350; por. Subera, 1969, 1971, s. 61–62; Uruszcza, 1999; Grynicz, 2013). Synodyk arcybiskupa Jarosława był całościowym zbiorem prawa polskiej prowincji kościelnej obowiązującym cały kler, zawierającym także statuty ogłoszone przez poprzedników na gnieźnieńskim tronie arcybiskupim. Z dawnych synodów arcybiskupów Pełki, Janusza, Jakuba Świnki i Janisława wybrano statuty, które nie straciły cech aktualnych, lub też takie, które można było wykorzystać po pewnych zabiegach redakcyjnych. Synodyk zawierał również statuty synodu kaliskiego, a jego egzemplarze miały znaleźć się we wszystkich kościołach gnieźnieńskiej prowincji kościelnej. Jednym z mankamentów zbioru był jednak brak odniesienia do obowiązujących przecież w Polsce statutów legackich, a także ogólne problemy natury redakcyjnej. Jego uzupełnieniem stało się tzw. *Arbitrale decretum*, ogłoszone w Wieliczce 6 listopada 1361 roku (Kurtyka, 2001, s. 111; Subera, 1971, s. 65). Statuty kaliskie podsumowały całe dotychczasowe ustawodawstwo w odniesieniu m.in. do spraw edukacji.

W statutach synodu wieluńsko-kaliskiego z roku 1420 poświęcono większą niż dotychczas uwagę sprawom wychowania i kształcenia młodzieży, ale przede wszystkim odpowiedniemu przygotowaniu intelektualnemu duchowieństwa (Góralski, 2009; Pelczar, 2006). Geneza ostatniego przeprowadzonego przez arcybiskupa Mikołaja Trąbę (pontyfikat arcybiskupi w latach 1412–1422) synodu prowincjonalnego tkwiła w bulli papieża Mikołaja V z 1 marca 1422 roku. Synod, który zebrał się w Łęczycy 24 sierpnia, podjął m.in. sprawę braku odpowiedniego wykształcenia duchownych. W związku z tym synodem w kolejnym roku odbyły się w diecezjach polskich, m.in. w gnieźnieńskiej i poznańskiej, a także krakowskiej i płockiej, synody, na których wzywano do doksztalcenia się duchownych. Była to ewidentna reakcja episkopatu polskiego na postanowienia soboru w Konstancji. Wracając do decyzji wspomnianego synodu, należy odnotować, że odniósł się on do kompetencji nauczycieli szkolnych, wskazując, że osoba zatrudniona w szkole powinna mieć odpowiednią wiedzę

(*sciencia competens*). Zabrakło jednak bliższego dookreślenia kompetencji (Fijałek i Vetulani, 1951, cap. 4).

Nowa epoka w dziejach polskich synodów prowincjonalnych rozpoczęła się w okresie rządów arcybiskupich Jana Łaskiego (1510–1531) (Tymosz, 2007). W 1510 roku synod prowincjonalny piotrkowski starał się przeciwdziałać zjawisku niekontrolowanych migracji uczniowskich. Zobowiązano kierowników szkół do dokonania selekcji młodzieży i pozostawienia w szkołach tylko tych uczniów, którzy rzeczywiście chcieli się uczyć (Subera, 1971; Tymosz, 2007). Warunkiem przyjęcia ucznia do szkoły było legitymowanie się przez niego zaświadczeniem o nienagannej moralności (Ulanowski, 1895, s. 348). Do sprawy tej powrócono także w roku 1512 (Pelczar, 1997, 2006; Subera, 1971; Wronowski, 2007, s. 155nn.). Kolejną kwestią poruszaną na synodzie piotrkowskim było zaostrożenie wymagań stawianych kandydatom na stanowiska nauczycielskie. Na kierowników szkół katedralnych, kolegiackich i parafialnych powoływać miano ludzi wykształconych i niebudzących zastrzeżeń pod względem moralnym (Subera, 1971, s. 79). To samo dotyczyło również kapłanów diecezjalnych i prebendarzy. Prebendy przy kolegiatach miały być mianowicie przydzielane wyłącznie wykształconym prawnikom i teologom, którzy mogliby spełniać równocześnie obowiązki oficjałów okręgowych i profesorów. Wspomniany synod piotrkowski z 1510 roku stanowił, że nauczyciele powinni być mężami uczonymi, którzy poddadzą się odpowiedniemu egzaminowi, oraz doprecyzował, że kandydaci na nauczycieli powinni mieć ukończone studia (Ulanowski, 1895, s. 348). Wydane rok wcześniej statuty synodalne nakazywały, aby nauczyciele wykonywali swą pracę z należyłą pilnością (Sawicki, 1945, s. 45).

Z inicjatywy arcybiskupa Jana Łaskiego przeprowadzono także synod łęczycki w 1514 roku, który obradował pod przewodnictwem biskupa poznańskiego Jana Lubrańskiego, zastępującego metropolitę przebywającego wówczas na soborze laterańskim V, oraz synody w Piotrkowie w 1517, w Łęczycy w 1523 i 1527 oraz synod w Piotrkowie w 1530 roku. Decyzją synodu piotrkowskiego z 1517 roku ograniczono dostępność miejsc w kapitułach do osób legitymujących się pochodzeniem szlacheckim, co wpisywało się w ogólną politykę po ogłoszeniu konstytucji *Nihil novi*, potwierdzającej dokonanie się w Polsce jagiellońskiej poważnych przemian ustrojowych. Zachowano jedynie cztery kanonie dla doktorów teologii i prawa kościelnego, przy których obsadzeniu decydowały względy merytoryczne, a nie pochodzenie (Subera, 1971, s. 81).

Ukoronowaniem pontyfikatu Jana Łaskiego było jednak z całą pewnością ogłoszenie podczas synodu łęczyckiego w 1523 roku „Zwodu Łaskiego”. Ten ważny pomnik polskiego prawodawstwa cechuje wielka troska o poziom życia i wykształcenie duchowieństwa, zwłaszcza w obliczu szerzącej się reformacji. Arcybiskup uposażył hojnie Uniwersytet Jagielloński, zlecając równocześnie jego reformę. Istotne było też podniesienie poziomu kształcenia w szkołach katedralnych i parafialnych poprzez zatrudnianie jedynie ludzi wykwalifikowanych. Beneficja duszpasterskie miały być przekazywane wyłącznie duchownym, którzy ukończyli trzyletnie studia w Akademii Krakowskiej lub innej wskazanej uczelni. Ci duchowni, którzy już posiadali takowe beneficja, mieli odbyć studia dwuletnie (Kaleta, 2007, s. 145). W szkołach miejskich nauczycielami mogli zostać co najmniej bakałarze, natomiast w szkołach katedralnych i kolegiackich wyłącznie posiadacze tytułu magistra. Synod zakazał także drukowania i sprzedawania książek bez wcześniejszej konsultacji z władzą kościelną. Statut Łaskiego ukazał się drukiem w 1527 roku i w nieco zmodyfikowanej wersji rok później (tamże, s. 148). W literaturze zwracano uwagę na znaczenie ustawodawstwa prowincjonalnego prymasa Jana Łaskiego dla uporządkowania kwestii szkolnictwa parafialnego, katedralnego i kolegiackiego, a także klasztorowego. Uwzględniało ono kwestie podniesienia dyscypliny uczniów, poprawy wykształcenia nauczycieli i profesorów, przy czym sporo uwagi poświęcono również poziomowi moralnemu kadr nauczycielskich (tamże, s. 145–158).

4. Ustawodawstwo synodów diecezjalnych

Podczas synodów diecezjalnych ordynariusze stanowili prawo obowiązujące na terenie danej diecezji, uwzględniające jej specyfikę. Jak podkreśla się w literaturze przedmiotu, podstawową funkcją synodów diecezjalnych było jednak nie tyle tworzenie nowych aktów prawa (co tłumaczy niewielką relatywnie spuściznę źródłową w postaci statutów), ile kontrola stanu diecezji oraz przeszczepienie na jej teren norm prawnych prawa powszechnego i polskiego ustawodawstwa prowincjonalnego (Maciejewski, 2003, s. 179; Uruszcza, 1999, s. 199nn.; Wójcik, 1982). Ustawodawstwo synodów diecezjalnych oraz synodów częściowych koncentrowało się na sprawach bieżącego zarządu diecezją, sprawach dyscyplinarnych i finansowych. Brak szczególnych od-

niesień do spraw szkolnictwa trzeba tłumaczyć przyjęciem ustawodawstwa powszechnego i prowincjonalnego w tym zakresie, co nie wymagało dalszych kroków ustawodawczych.

Analizę stosunkowo nielicznych treści postanowień synodów diecezjalnych w zakresie szkolnictwa należy rozpocząć od kwestii związanej z dynamicznym rozwojem szkolnictwa parafialnego. Co ciekawe i wymowne zarazem, problemem dla władz kościelnych stała się wówczas liczba szkół i uczęszczających do nich uczniów, co utrudniało należyłą kontrolę. W statutach diecezjalnych krakowskich Jana Szafrąca z roku 1408 znalazło się mianowicie stwierdzenie, że jedną z przyczyn upadku obyczajów stanu duchownego w diecezji krakowskiej była wielka liczba szkół w miasteczkach i wsiach, co powodowało, że uczyli w nich „niesforni i niedouczeni bakałarze” (Ulanowski, 1889, s. 26; cytaty polski za: Fijałek, 2002, s. 32; por. Ulanowski, 1888, s. 26).

Ważne zapisy dotyczące elementarnych rozwiązań edukacyjnych zawiera także statut 6 – *De informatione Pater noster* synodu diecezji poznańskiej biskupa Andrzeja Łaskarza z roku 1420. Statut ten wpisuje się doskonale w brzmienie postanowień prawa powszechnego w sprawie opieki duszpasterkiej. Biskup poznański nakazał podległemu sobie klerowi ćwiczenie z wiernymi tekstów podstawowych modlitw w języku polskim (*wulgariter – sic!*) podczas niedzielnych mszy (Sawicki, 1952, s. 146). Obowiązków rektorów szkół dotyczy statut 59 – *De ovatione (O świętowaniu)*, w którym biskup zakazał kierownikom szkół i nauczycielom hucznego świętowania przy różnych okazjach (tamże, s. 160).

W 1456 roku odbył się w Gnieźnie ważny dla tematyki poruszonej w tym artykule synod diecezjalny. Poleciał on wszystkim starszym uczniom szkół parafialnych z terenu diecezji przenieść się do uniwersytetu, szkoły katedralnej lub do szkół kolegiackich, w których uczyli bakałarze i mistrzowie atrium (Sawicki, 1950, s. 62; Ulanowski, 1894, s. 422). Jest to dowodny przejaw zainteresowania szkolnictwem i chęci podniesienia zarówno jakości nauczania, jak i uzyskania miejsc dla nowych uczniów poprzez przesunięcie uczniów starszych, zapewne latami przebywających w szkołach parafialnych, do szkół wyższego rzędu. Przy okazji mamy tu dowód na to, że nauczycielami w szkołach parafialnych byli ludzie bez tytułów naukowych, gdy tymczasem wykształconych nauczycieli można było spotkać w szkołach katedralnych i kolegiackich. Drugi płynący stąd wniosek dotyczy znacznego wzrostu liczebnej populacji uczniowskiej. Synod zauważył także, iż część młodzieży uczącej się żyła w ubóstwie, a życiu

żaków towarzyszyło pijaństwo, rozpusta i kradzieże. Z tego też powodu na terenie archidiecezji postanowiono ograniczyć w szkołach liczbę uczących się chłopców, pozostawiając w nich tylko młodszych i „niewystępnych” (Karbowiak, 1923, s. 213–214). Można również zauważyć, że hierarchowie dbali o rozwój intelektualny uboższej młodzieży. Znakomitym tego przykładem są działania biskupa włocławskiego Krzesława z Kurozwek (1494–1503), który wyznaczył specjalny fundusz na utrzymanie w szkole katedralnej we Włocławku czterech biednych chłopców (tamże, s. 769). Synod krakowski w 1459 roku podkreślił natomiast potrzebę dobrej znajomości śpiewu kościelnego przez służbę kościelną, a więc i uczniów, którzy zobowiązani byli do ubogacania liturgii śpiewem (Pelczar, 2006, s. 148). Na synodzie krakowskim w 1509 roku zobowiązano proboszczów do utrzymywania kierowników szkół parafialnych, którzy mieli z całą pilnością dbać o wykształcenie młodzieży pobierającej u nich naukę (Sawicki, 1945, s. 45). Przy widocznej dbałości o prowadzenie szkół episkopat nie był w stanie zmienić sytuacji w zakresie kompetencji kadry nauczającej. Rektorami szkół i nauczycielami byli z reguły klerycy, ponieważ dla osób z tytułami uniwersyteckimi praca w szkołach nie była intratnym zajęciem, co wynikało choćby z faktu niewielkich uposażeń nauczycielskich.

Późnośredniowieczne ustawodawstwo Kościoła w Polsce musiało stanowić też reakcję na kwestię husycką, a także odnosiło się do niebezpiecznych dla religijności wiernych nowinek związanych z kulturą renesansową; jeszcze większym zagrożeniem stała się reformacja luterańska. Wszystkie te aspekty znalazły swoje miejsce w aktach prawnych, regulujących organizację i funkcjonowanie szkolnictwa.

Problem upowszechniania, kopiowania – często w szkołach – tekstów husyckich w Polsce pojawił się w statutach synodalnych, poczynając od roku 1420. W statutach kalisko-wieluńskich Mikołaja Trąby zawarto *remedia contra hereticos*. Polecały one m.in. kontrolowanie ksiąg znajdujących się w posiadaniu kleru parafialnego (Fijałek i Vetulani, 1951, s. 96). Walkę z husytami podjęto też w statutach synodalnych poznańskich i krakowskich (Heyzman, 1875a, 1875b). Z brzmienia statutów wyłania się obraz nauczycieli szkolnych zaangażowanych w kolportowanie tekstów, które były chętnie kopiowane przez uczniów (Kras, 1998; Potkowski, 1984, 2006; Ratajczak, 2020).

Synod włocławski z 1477 roku nałożył na beneficjentów i rektorów kościołów obowiązek kontrolowania scholarów uczących w szkołach parafialnych, szczególnie pod kątem niebezpieczeństw czyhających na ich światopogląd,

a zawartych w treści nowych tekstów humanistów włoskich i niderlandzkich. W ustawach synodalnych wrocławskich nakazano, aby oprócz nauczania czytania i pisania, katechizmu, pacierza, ceremonii kościelnych zwracano baczną uwagę na różne nowe pojawiające się w szkołach nauki i książki. Rządcy parafii mieli również zwracać szczególną uwagę na dobór odpowiednich nauczycieli. Na stanowisko nauczyciela nie wolno było zatrudniać proboszczom osób podejrzanych o nauczanie „niezdrowej” nauki, jak też budzących zastrzeżenia pod względem moralnym. Szczególnie przestrzegano przed zatrudnianiem scholarów, którzy przybywali z Czech (Chodyński, 1980, s. 21; Gręźlikowski, 2011, s. 316). Wielu z nich było prawdziwym utrapieniem dla biskupów diecezjalnych. Problem włościęstwa wśród uczniów powrócił podczas obrad synodu piotrkowskiego w 1512 roku. Kanon 5 stanowił mianowicie, że „o włościęcych się uczniach szkolnych, którzy w ciągu trzech dni nie wrócą do szkoły, pleban winien donieść oficjałowi okręgowemu, celem wymierzenia kary, w tym nawet cielesnej” (Subera, 1971, s. 80).

Warto zwrócić uwagę na zagadnienie programu nauczania w szkołach. Jak podkreślano w literaturze przedmiotu, ustalenia co do przedmiotów nauczania i treści wchodzących w ich zakres mogą mieć tylko charakter ogólnych przypuszczeń. Kościół nie wypracował w okresie średniowiecza ściśle określonego programu, ograniczając się jedynie do ogólnych wskazań (Ryś, 1995, s. 64). Z prawodawstwa arcybiskupa Jakuba Świnki dowiadujemy się tylko, że w szkołach miano czytać „autorów”. W ustawach synodu krakowskiego z 1408 roku mówi się ogólnie o „naukach”. Kilkadziesiąt lat później biskup Tomasz Strzępiński wspomniał o nauce śpiewu kościelnego i godzin kanonicznych. Program nauczania obowiązujący w konkretnej szkole był w praktyce wypadkową wykształcenia nauczyciela i zależał od posiadanych książek. Wydaje się jednak, że w wiejskich szkołach parafialnych obok umiejętności czytania, pisania, śpiewu kościelnego oraz podstaw kalendarza liturgicznego uczono na pamięć *Ojcze nasz*, *Zdrowaś Mario*, *Wierzę* i *Dekalogu*. Program ten obowiązywał praktycznie w całej Europie Środkowo-Wschodniej. W szkołach miejskich nieco większą rolę odgrywała nauka łaciny (Bylina, 2009, s. 25).

5. Statuty kapituł kolegiackich

Kwestie związane z edukacją pojawiały się także w późnośredniowiecznym ustawodawstwie tworzonym przez wspólnoty kanoników świeckich. Trzeba tu uściślić, że często zagadnienia szkolne były poruszane w aktach erekcyjnych poszczególnych kapituł, wiele z nich natomiast nie wytworzyło w analizowanym okresie własnych statutów, kierując się aktami prawa powszechnego (Bilska-Ciećwierz, 2007, s. 191 nn.)³. W 1433 roku w statutach kapituły łowickiej pojawił się zapis dotyczący instalacji rektora powołanej do życia szkoły kolegiackiej (Librowski, 1983, s. 17–18). Z kolei w statutach kapituły w Środzie wydanych przez biskupa Stanisława Ciołka w dniu 22 października 1436 roku omówione zostały m.in. obowiązki rektora szkoły (*KDW*, 1893, nr 1412; Bilska-Ciećwierz, 2007, s. 206). Zapisy te nie odbiegały od analogicznych ustaleń obowiązujących w ówczesnej Polsce.

Poszczególne kapituły wspierały studia swych członków, wprowadzając do statutów odpowiednie przepisy, ale także tworząc fundusz stypendialny dla udających się na uniwersytety. Znamy liczne statuty kapitulne wprowadzające nakaz odbycia studiów w określonym zakresie, który zwiększał się systematycznie, a dla tych kanoników, którzy nie odbyli studiów w nakazanym czasie, fundowano stypendia umożliwiające odbycie studiów uzupełniających. Kapituła poznańska w 1449 roku w trosce o poziom wykształcenia kanoników ufundowała dla zdolniejszych uczniów stypendia na wyjazd do uniwersytetu krakowskiego lub do Włoch (*KDW*, 1879, nr 1475; Dembiński, 2012, s. 102; Ulanowski, 1897, cap. 45). W stosownym statucie kapituła zobowiązała jej członków do odbycia przynajmniej trzyletnich studiów, prowadzących do zdobycia tytułu uniwersyteckiego. Podobne zapisy znane są także ze statutów innych kapituł katedralnych. Wyjazdy na studia finansowane były poprzez przyznawanie prebend bądź poprzez obejmowanie parafii, altarii lub wikariatów przez studentów. Zapewne traktowano ten program stypendialny ze sporym entuzjazmem, skoro w 1446 roku kapituła ograniczyła liczbę stypendystów do dwóch osób, a zasiłek zmniejszono do 10 grzywien rocznie (Dembiński, 2012, s. 155). W 1463 roku kapituła podwyższyła wymóg o studiach, żądając od udających się na uniwersytety włoskie trzech lat studiów. Z kolei w 1491 roku

---

³ Własnych statutów nie wytworzyły w okresie średniowiecza na przykład kapituły w Gnieźnie, Kaliszu, Kurzelowie i Uniejowie.

uchwalono statut o studiujących przyznający zwiększone dotacje dla studiujących członków kapituły, przy czym nie odnosił się on do osób udających się na studia do Rzymu⁴, w 1499 roku podwyższono czas nieprzerwanych studiów do pięciu lat (Lutyński, 2000, s. 96). Roczne stypendium dla kanonika i prałata wynosiło maksymalnie 36 grzywien, czyli podwójną wysokość rocznej pensji, a dla prepozyta aż 50 grzywien. W 1449 roku wysokość stypendium zmniejszono do 8 grzywien dla kanoników udających się do Włoch, a do 6 grzywien dla studiujących w Krakowie (Radziwiński, 1997; Ulanowski, 1897, s. 490).

Stosowano także dodatkowe zachęty ekonomiczne. W przypadku terminowego ukończenia studiów wypłacano stypendyście podwójny dochód z prebendy – tak stanowiła uchwała kapituły wrocławskiej z 7 stycznia 1447 roku. Podobne działania podejmowane były w innych środowiskach kanonicznych w Polsce (Ożóg, 2000, s. 133–162; Radziwiński, 1995, 1997; Wólkiewicz, 2002). Według badań Andrzeja Radziwińskiego w późnym średniowieczu co najmniej 40–70% kanoników miało za sobą studia uniwersyteckie (Radziwiński, 2008, s. 310–311). Wydaje się, że w późnym średniowieczu taki sposób finansowania nauki członków wspólnot kanonicznych był normą europejską (Blághová, 2002, s. 340nn.).

6. Zakończenie

Wzrost liczby szkół prowadził do powstawania licznych problemów, które wymagały wprowadzenia odpowiednich regulacji prawnych na poziomie ustawodawstwa partykularnego polskiej (gnieźnieńskiej) prowincji kościelnej. Niektóre z nich dały znać o sobie już w wieku XIII, kiedy to wśród nauczycieli pojawiło się wiele osób nieznających języka polskiego. W stuleciu kolejnym zauważalny stał się opór władz kościelnych wobec przejmowania przez miasta lokowane na prawie niemieckim prawa patronatu. Systematyczne zwiększanie się liczby szkół miejskich, gromadzących znaczne grono młodzieży i ustawicznie podnoszących poziom nauczania, wywoływało dążenia czynników kościelnych do obrony szkolnictwa katedralnego i kolegiackiego. Władze kościelne rezerwowały dla nich rolę szkół prowadzących nauczanie na wyż-

---

⁴ W 1452 r. kapituła zastrzegła, że nie przyzna stypendiów osobom studiującym w Rzymie (Dembiński, 2012, s. 157).

szym poziomie w stosunku do szkół farnych. Jeśli chodzi natomiast o kadry nauczycielskie, a także sposób przekazywania wiedzy, widoczne były usilne starania biskupów i kapituł katedralnych oraz kolegiackich o podnoszenie poziomu nauczania i tworzenie funduszów stypendialnych. Poszczególne kapituły czyniły wysiłki na rzecz zwiększania limitu osób udających się na studia, z widoczną jednak tendencją do ograniczania dostępu do wyższych godności kościelnych dla pauperów, którym pozostawiono tylko prałatury związane z nauczaniem prawa i teologii.

W XV wieku ustawodawstwo polskiej prowincji kościelnej podjęło regulacje dotyczące kwestii husyckiej, ale też masowego zbiegostwa uczniów czy problemu wędrownych nauczycieli. Piętnowało brak karność w szkołach, a w drugiej połowie stulecia zauważalne było także narzekanie na obniżenie się poziomu nauczania, szczególnie w szkołach parafialnych, z uwagi na nadmiar uczniów i słabo przygotowanych do swego zawodu nauczycieli (Ratajczak, 2017)⁵. W drugiej połowie XV wieku, ale także w wieku XVI polscy hierarchowie reagowali na zachodzące w kraju przemiany kulturalne, związane z wpływami renesansu, a nieco później z pojawiającymi się zwolennikami reformacji.

Bibliografia

- Baron, A. i Pietras, H. (oprac.) (2007). *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 3: 1415–1445. Kraków: Wydawnictwo WAM – Księża Jezuitów.
- Bilska-Ciećwierz, M. (2007). *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*. Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana”.
- Bláňová, M. (2002). Školy a vzdělání v průmyslových Čechách. W: A. Barciak (red.), *Kultura edukacyjna na Górnym Śląsku* (s. 324–348). Katowice: Instytut Górnośląski.

---

⁵ Musimy jednak pamiętać, że w omawianym okresie praca nauczycielska nie była atrakcyjna dla dobrze wykształconych osób, a traktowana była jedynie jako swoisty przystanek w dalszej karierze. Osoby pracujące w szkołach wiejskich bardzo często łączyły kształcenie z funkcją kościelną.

- Bylina, S. (2009). *Religijność późnego średniowiecza. Chrześcijaństwo a kultura tradycyjna w Europie Środkowo-Wschodniej w XIV–XV w.* Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Chodyński, Z. (oprac.) (1890). *Statuta dioecisana Sbignei episcopi anno 1477.* W: *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae* (s. 15–21). Warszawa: typis Francisci Czerwiński.
- Dembiński, P. (2012). *Poznańska kapituła katedralna schyłku wieków średnich. Studium prozopograficzne 1428–1500.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Fijałek, J. (2002). *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego.* Kraków: Universitas.
- Fijałek, J. i Vetulani, A. (oprac.) (1951). *Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1420.* Z materiałów przysposobionych przez B. Ulanowskiego... Kraków: Polska Akademia Umiejętności [Studia i materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce, nr 4].
- Góralski, W. (2009). *Statuty arcybiskupa Mikołaja Trąby.* W: F. Kiryk (red.), *Mikołaj Trąba. Mąż stanu i prymas Polski* (s. 139–150). Kraków: Oficyna Wydawniczo-Drukarska Secesja.
- Gręźlikowski, J. (2011). Synody diecezji wrocławskiej przed soborem trydenckim. *Prawo Kanoniczne* 54(1–2), 273–320.
- Grynicz, M. M. (2013). Aktywność reformatorska arcybiskupa gnieźnieńskiego Jarosława Bogorii na przykładzie jego działalności ustawodawczej. W: T. Gałuszka, T. Graff i G. Ryś (red.), *Ecclesia semper reformanda. Kryzysy i reformy średniowiecznego Kościoła* (s. 273–283). Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana.
- Heyzman, U. (oprac.) (1875a). *Statuta Alberti Jastrzębiec Episcopi Cracoviensis, Cracoviae anno 1423 edita.* W: U. Heyzman (red.), *Statuta synodalia episcoporum cracoviensium XIV et XV saeculi e codicibus manu scriptis typis mandata, additis statutis Vielunii et Calissii a. 1420 conditis (et ex rarissimis editionibus – etiam authenticis – nunc iterum editis).* *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. 5 (s. 63–86). Kraków: Academiae Litterarum.
- Heyzman, U. (oprac.) (1875b). *Statuta synodalia Andrae episcopi Posnaniensis saeculo XVmo confecta.* W: U. Heyzman (red.), *Statuta synodalia episcoporum cracoviensium XIV et XV saeculi e codicibus manu scriptis typis mandata, additis statutis Vielunii et Calissii a. 1420 conditis (et ex rarissimis editionibus – etiam authenticis – nunc iterum editis).* *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. 5 (*Supplementum*, s. XI–XXXV). Kraków: Academiae Litterarum.

- Kaleta, M. (2007). Synody prowincjonalne arcybiskupa Jana Łaskiego. W: S. Tymosz (red.), *Arcybiskup Jan Łaski reformator prawa* (s. 145–158). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Kałwa, P. (1939). *Rys historyczny prowincjonalnego ustawodawstwa synodalnego w Polsce przedrozbiorowej*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Karbowski, A. (1923). *Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich*, t. 3. Lwów–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski* (1879). T. 3. Poznań.
- *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski* (1893). T. 10. Poznań.
- Kras, P. (1998). *Husyci w piętnastowiecznej Polsce*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Kurdybacha, Ł. (red.) (1967). *Historia wychowania*, t. 1. Warszawa: PWN.
- Kurtyka, J. (2001). *Odrodzone królestwo. Monarchia Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w świetle nowszych badań*. Kraków: Societas Vistulana.
- Librowski, S. (oprac.) (1983). *Statuty świętej kapituły w Łowiczu*. Lublin: b.d. [nadbitka z *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, 42, 44, 46 (1981–1983), ss. 341].
- Lutyński, K. (2000). *Kapituła katedralna w Poznaniu w XVI wieku. Organizacja i majątek*. Poznań: UAM Wydział Teologiczny.
- Maciejewski, J. (2003). *Episkopat polski doby dzielnicowej 1180–1320*. Kraków–Bydgoszcz: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana.
- Ożóg, K. (2000). Praskie studia prałatów i kanoników metropolii gnieźnieńskiej w drugiej połowie XIV i na początku XV wieku. Uwagi o dotychczasowych badaniach nad kapitułami polskimi jako ośrodkami kultury umysłowej. W: A. Radziwiński (red.), *Duchowieństwo kapitulne w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej. Pochodzenie i funkcjonowanie elity kościelnej* (s. 133–162). Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Ożóg, K. (2009). *The Role of Poland in the Intellectual Development of Europe in the Middle Ages*. Kraków: Societas Vistulana.
- Pelczar, R. (1997). Ustawodawstwo synodów diecezjalnych i listy pasterskie biskupów wobec szkolnictwa kościelnego dla świeckich w Polsce od XIII do XVIII wieku. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, 67, 315–332.
- Pelczar, R. (2006). Ustawodawstwo Kościoła katolickiego w Polsce w XV i XVI wieku wobec problemu wychowania i edukacji młodzieży. W: W. Sajdek (red.), *Renesansowy ideał chrześcijanina. Źródła jedności narodów Europy* (s. 139–150). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Potkowski, E. (1984). *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*. Warszawa: PWN.

- Potkowski, E. (2006). Krytyka i reforma. Teksty publicystyki kościelnej w Polsce w XV wieku. W: E. Potkowski (red.), *Książka i pismo w średniowieczu: studia z dziejów kultury piśmiennej i komunikacji społecznej* (s. 53–74). Pułtusk: Oficyna Wydawnicza ASPRA JR.
- Radziwiński, A. (1995). *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w. na tle porównawczym. Studium nad rekrutacją i drogami awansu*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Radziwiński, A. (1997). Społeczne funkcje prebend kanonickich w Polsce późniejszego średniowiecza. Uwagi do problemu. W: T. Jasiński, T. Jurek i J. M. Piskorski (red.), *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin* (s. 311–323). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Radziwiński, A. (2008). Modele prawne, społeczne i kulturowe kleru kapitulnego w Polsce średniowiecznej w kontekście ich religijności. W: H. Manikowska i W. Brojer (red.), *Animarum cultura. Studia nad kulturą religijną na ziemiach polskich w średniowieczu*, t. 1: *Struktury kościelno-publiczne* (s. 299–316). Warszawa: Instytut Historii PAN.
- Ratajczak, K. (2017). *Szkolnictwo w Wielkopolsce na tle sąsiadów w okresie średniowiecza*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Ratajczak, K. (2020). The School Legislation of the Catholic Church in the Husite Times. *Saeculum Christianum*, 27(2), 60–73.
- Ryś, J. (1995). *Szkolnictwo parafialne w miastach Małopolski w XV wieku*. Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN.
- Sawicki, J. (oprac.). (1945). *Statuty synodalne krakowskie biskupa Jana Karnkowskiego z r. 1509*. Kraków: PAU.
- Sawicki, J. (1950). *Synody archidiecezji gnieźnieńskiej i ich statuty*. Warszawa: TNW [*Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 5].
- Sawicki, J. (oprac.) (1952). *Synody diecezji poznańskiej i ich statuty*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk [*Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 7].
- Subera, I. (1969). Separatystyczne dążenia kapituły wrocławskiej do uniezależnienia się od metropolii gnieźnieńskiej, cz. 2. *Prawo Kanoniczne*, 12(1–2), 3–34.
- Subera, I. (1971). *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Subera, I. (1981). *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Wybór tekstów ze zbioru Jana Wężyka z r. 1761*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Synodyk Jarosława (1856). W: *Starodawne pomniki prawa polskiego*, t. 1 (s. 407–414). Warszawa.

- Tymosz, S. (2007). Szkic historyczno-biograficzny prymasa Jana Łaskiego (1456–1531). W: S. Tymosz (red.), *Arcybiskup Jan Łaski reformator prawa* (s. 13–47). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Ulanowski, B. (1888). *Kilka uwag o statutach synodów diecezjalnych krakowskich z XIV i XV wieku*. Kraków: PAU.
- Ulanowski, B. (oprac.) (1889). Statuty diecezjalne krakowskie z roku 1408. W: *Archiwum Komisji Historycznej PAU*, t. 5 (s. 21–28). Kraków: Akademia Umiejętności.
- Ulanowski, B. (oprac.) (1894). Statuta a sinodo diocesiani Gneznensi promulgata. W: B. Ulanowski (red.), *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, t. 1: *Acta capitulorum gneznensis, poznaniensis et vladislaviensis (1408–1530)*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Ulanowski, B. (oprac.) (1895). Materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce w wieku XVI. W: *Archiwum Komisji Prawniczej Akademii Umiejętności*, t. 1 (s. 324–555). Kraków.
- Ulanowski, B. (oprac.) (1897). Statuta capitulorum Gneznensis et Poznaniensis ecclesiarumque collegiatarum Varsoviensis et Lanciencis. W: *Archiwum Komisji Prawniczej Akademii Umiejętności*, t. 5 (s. 451–546). Kraków.
- Uruszczak, W. (1999). Ustawodawstwo synodów Kościoła katolickiego w Polsce w XIII i XIV wieku. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 51(1–2), 136–147.
- Wójcik, W. (1982). *Ze studiów nad synodami polskimi*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Wólkiewicz, E. (2002). Wykształcenie akademickie prałatów i kanoników kapituł kolegiackich w XV wieku (Opole – Głogówek – Otmuchów/Nysa). W: A. Barciak (red.), *Kultura edukacyjna na Górnym Śląsku* (s. 263–280). Katowice: Instytut Górnośląski.
- Wronowski, R. (2007). Synody archidiecezjalne arcybiskupa Jana Łaskiego. W: S. Tymosz (red.), *Arcybiskup Jan Łaski reformator prawa* (s. 155–164). Lublin: Wydawnictwo KUL.